

УДК 94(477.83-25+438.31):911.375.1],17/18”

Розвиток Львова та Кракова у XIII–XVIII століттях: порівняльний історико-урбаністичний аналіз

Мирон КАПРАЛЬ

*Інститут української археографії
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України,
Львівське відділення; вул. В. Винниченка 24, Львів 79008, Україна
m.kapral@yahoo.com*

Львів та Краків становлять один типологічний вид метрополітальних міст, важливих регіональних центрів. Від початків існування обидва міста мали столичні риси, які не втратили до сьогодення. Упродовж досліджуваного періоду можна чітко прослідкувати цивілізаційний вплив із заходу на схід, умовно названий вестернізацією (окциденталізацією), що в регіоні Центрально-Східної Європи був найбільш помітний в розвитку автономної міської культури у вигляді набуття магдебурзького права. На подальший містобудівельний розвиток обох міст вирішальний вплив мала локація на магдебурзькому праві, що відбулася для Кракова в першій половині XIII ст., а завершилася Великою локацією 1257 р. Для Львова період надання повноти автономних прав і відокремленої міської території тривав від кінця XIII ст. до 1356 р. і пізніше. У пізній ранньомодерний період обидва міста пережили спад у розвитку, зумовлений як соціальною ситуацією в Речі Посполитій, так і демографічним спадом у більшості країн європейського континенту, що тривав від середини XVII до середини XVIII ст.

Ключові слова: Львів, Краків, історико-урбаністичний аналіз, порівняльні студії.

Більше 50-ти років тому в Європі під егідою Міжнародної комісії з історії міст започатковано великий картографічний проект з умовною назвою „Атлас європейських історичних міст”¹. Вчені-урбаністи поставили за мету встановити типологію європейських міст. Для цього планували провести історико-порівняльні дослідження в масштабах всього континенту. Відповідно до розробленої програми Атласу, окремі карти виконували за спільними науковими стандартами, що практично дало би змогу реалізувати порівняльні студії. Чотири міські карти

¹ Про цей картографічний проект існує велика література, її перегляд див.: *Oppl F.* The European Atlas of Historical Towns: Project, Vision, Achievements // *Ler Historia* (Lisboa). 2011. № 60. P. 169–182; *Lords and Towns in Medieval Europe. The European Historic Towns Atlas Project* / Ed. by A. Simms and H. Clarke. Ashgate, 2015; *Капраль М.* Європейський атлас історичних міст: концепція, реалізація, український контекст // *Український історичний журнал* (Київ). 2014. № 4. С. 179–192.

мусили бути узгоджені тематично і хронологічно для всіх міст: це карти розвитку території міста, кадастральна карта початку або першої половини XIX ст., регіональна карта того ж періоду та сучасна карта міста. До того ж для полегшення історико-порівняльних досліджень вони мали бути виконані в однаковому або порівняльному масштабі.

До сьогодні друком вийшло більше 500 атласів міст з 19 європейських країн, що є достатнім матеріалом для порівняльного вивчення². На думку історика картографії Вільгельма Ебрехта, порівняльні студії повинні включати огляд топографії, зростання міста, економіку, соціальну структуру, закони, управління, адміністрування, навколишнє середовище, позицію центральності та функціональність³. Методолог-урбаніст Дітріх Денеке виклав ряд питань, що виникають під час порівняльних студій: локація (відношення до річки), неперервність сітки доріг від ранньосередньовічних часів (римський період, доба вікінгів), топографія урядування (духовна та світська), захист (фортифікації), економічне життя (площі), церкви й культові будівлі, публічні споруди (ратуші), єврейські квартали. Усі ці критерії складають мозаїку зовнішніх і внутрішніх процесів⁴.

Досі в літературі відомі приклади порівняльних урбаністичних студій великих, переважно столичних, центрів: Лондона та Дубліна, Відня та Кельна⁵. Ірландський історик Аннгрет Сіммс сміливо взяла до порівняльного аналізу кілька невеликих міст для кількох міст центру, сходу й заходу Європи: німецького Венцлара, чеського Будейовіце, ірландського Келлса та польського Ополе⁶. У подібному ключі на підставі опублікованого картографічного матеріалу А. Сіммс побудувала компаративістське дослідження для ірландського міста Кілкенні, німецького Калькара та угорського Шопрона⁷.

² *Simms A.* The European Historic Towns Atlas Project: Origin and Potential // *Lords and Towns in Medieval Europe*... P. 21; *Капраль М.* Європейський атлас історичних міст: концепція, реалізація, український контекст. С. 184–185.

³ Докладніше див.: *Städteatlanten: vier Jahrzehnte Atlasarbeit in Europe* / Hrsg. von. W. Ehbrecht. Köln; Weimar; Wien, 2013. S. VIII.

⁴ *Denecke D.* Methodological approaches to the comparative studies of historic towns // *Lords and Towns in Medieval Europe*... P. 33–62.

⁵ *Clarke H. B.* London and Dublin // *Medieval Metropolises: Proceedings of the Congress of the Atlas Working Group, International Commission for the History of Towns, Bologna 8–10 maggio 1997* / Ed. F. Bocchi. Bologna, 1999. P. 103–125; *Oppl F.* Cologne and Vienna in the Middle Ages: a comparison // *Acta Poloniae Historica* (Warsaw). 2005. № 9. P. 5–30.

⁶ *Simms A.* Interlocking spaces: the relative location of medieval parish churches, churchyards, marketplaces and town halls // *Ireland, England and the Continent in the Middle Ages and Beyond: Essays in Memory of a Turbulent Friar, F. X. Martin, O.S.A.* / Eds. H. B. Clarke, J. R. S. Phillips. Dublin, 2006. P. 222–234.

⁷ *Idem.* Unity in diversity: a comparative analysis of thirteenth-century Kilkenny, Kalkar and Sopron // *Princes, Prelates and Poets in Medieval Ireland. Essays in Honour of Katharine Simms* / Ed. S. Duffy. Dublin, 2013. P. 107–123.

Місто Краків давнього періоду також почали досліджувати в історико-урбаністичній парадигмі зі зверненням на його столичні функції в регіоні Центральної та Центрально-Східної Європи⁸. В історико-порівняльному ключі Львів вивчали поряд з іншим великим міським центром українських земель – Києвом⁹.

Львів та Краків – міста, що знаходяться в одному регіоні Центрально-Східної Європи. У літературі можна знайти багато дрібних порівняльних ремінісценцій, але ґрунтовніші дослідження почали з'являтися нещодавно¹⁰. Після виходу друком картографічних атласів цих міст (Кракова – у 2007 р.¹¹, Львова – у 2014 р.¹²) можна провести урбаністичне історико-порівняльне дослідження. У пропонованому матеріалі я зупинюся переважно на етапі заснування обох міст, середньовічному та ранньомодерному періодах історії, коли витворився оригінальний урбаністичний ландшафт цих міських осередків. Хоча для ширшої узагальнюючої перспективи виходитиме також і на нову та новітню фазу розвитку українського та польського міст.

Типологічна близькість. Спочатку слід зазначити, що обидва міста є дуже близькими за багатьма типологічними показниками та складниками. Так, обидва міські осередки довгий час виконували столичні та центральні функції як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях. Як Львів, так і Краків були осідками важливих церковних інституцій, стали садибами університетів, найстарших у своїх країнах. З точки зору урбаністики важливо, що обидва міста зберегли в головних рисах просторовий уклад у своїх центральних частинах з часу локації на магдебурзькому праві.

Краків був заснований як племінний центр у ранньослов'янський час, поступово трансформуючись у столицю ранньої Польської держави за часів

⁸ Див.: Kraków i Norymberga. O topografii dwóch centrów kulturalnych Europy. Katalog wystawy. Norymberga, 1989; *Belzyt L.* Kraków i Praga około 1600. Porównanie topograficznych i demograficznych aspektów struktury społecznej i etnicznej dwóch metropolii Europy Środkowo-Wschodniej. Toruń, 1999.

⁹ *Капраль М.* Самоврядування Києва та Львова (кінець XV – перша половина XVII ст.): регіональна специфіка // Самоврядування в Києві: історія та сучасність. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 500-річчю надання Києву магдебурзького права. Київ, 26–27 листопада 1999 р. Київ, 2000. С. 137–143.

¹⁰ Див., наприклад, дослідження переважно польських авторів: *Malecki J.* Lwów i Kraków – dwie stolice Galicji // *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. Warszawa, 1989. Т. 50. С. 119–131; *Wyrozumski J.* Kraków i Lwów w średniowiecznej Europie // *Kraków i Lwów w cywilizacji europejskiej* / Wyd. J. Purchla. Kraków, 2003. С. 35–45. В останньому збірнику, виданні матеріалів конференції, представлено також погляди українських істориків Ярослава Ісаєвича, Ярослава Грицака та інших.

¹¹ *Atlas historyczny miast polskich*. Т. 5: Małopolska. З. 1: Kraków / Red. Z. Noga. Kraków, 2007.

¹² Атлас українських історичних міст. Т. 1: Львів / За наук. ред. М. Капралю. Київ, 2014.

князя Мешка I у 80-х роках X ст.¹³ Львів же одразу планувався на столичний осередок ще за князя Данила Романовича в середині XIII ст., що практично було реалізовано в 70-х роках того ж століття за його сина Лева Даниловича¹⁴. Наприкінці XVIII ст. Львів став столичним містом новоприєднаної австрійської провінції з назвою Королівства Галичини та Володимирії. А в новітню добу під час визвольних змагань головне західноукраїнське місто короткий час виконувало функції столичного центру Західноукраїнської народної республіки. У сьогоденні Львів та Краків вбачаються неофіційними центрами історико-культурних регіонів української Галичини та польської Малопольщі, хоч у конституціях обох держав немає таких адміністративних одиниць. Промовистим аргументом на користь аналогічних етапів у розвитку обох міст, насамперед за часів перебування в Польському королівстві (потім Речі Посполитій) та Австрійській імперії, є навіть подібність електоральних симпатій мешканців Львова та Кракова до носіїв правих політичних поглядів у своїх державах.

Подібним виглядає втрата обома центрами столичних функцій та перетворення їх на провінційні та прикордонні осередки. Так, Краків втратив столичний статус наприкінці XVI ст., і як наслідок, сильно зменшилося його значення в державних справах, а це відбилося як на чисельності населення, так і якості та багатств еліти міста¹⁵. В австрійський час центральна влада у Відні розглядала Краків як прикордонне місто, оперезане потужними фортифікаційними спорудами (три ряди укріплень зі сильними фортами), що стримувало містобудівельний розвиток міста¹⁶.

Львів поступово позбувався столичного характеру з середини XIV ст., коли перейшов під контроль польського короля Казимира III, а остаточно його втратив у 1434 р., ставши центром Руського воєводства. Безумовно, втрата статусу столиці значно сповільнила розвиток міста, але особливо це стало помітним, коли його провінційний статус накладався на прикордонне становище. Якщо Краків найгірші часи в цьому плані пережив у XIX ст., то Львів – у радянський період, перебуваючи на той час зовсім близько до „малої залізної завіси”, надто мало проникного для культурного та економічного обміну польсько-радянського кордону. На жаль, Львів у післявоєнний час опинився на околиці великої імперської держави (СРСР), яка будувала замкнений автаркійний культурний простір та самодостатнє економічне середовище. Комуністичний центр у Москві не мав жодного зацікавлення в контактах підлеглого населення з іншими країнами, розвитку прикордонного співробітництва.

¹³ *Radwański K.* Kraków przedlokacyjny // *Atlas historyczny miast polskich*. T. 5: Małopolska. Z. 1: Kraków. S. 8.

¹⁴ Детальніше див.: *Книш Я.* Львів у Галицько-Волинській державі // *Історія Львова. У трьох томах* / Редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів, 2006. Т. 1: 1256–1772. С. 53–59.

¹⁵ *Malecki J.* Kiedy i dlaczego Kraków przestał być stolicą Polski // *Rocznik Krakowski*. Kraków, 1973. T. 44. S. 21–36.

¹⁶ Детальніше див.: *Purchla J.* Jak powstał nowoczesny Kraków. Kraków, 1990.

Дуже близька для обох міст демографічна статистика протягом майже всіх історичних періодів. На сьогодні обидва міста нараховують приблизно 750 тис. мешканців, тоді як у XVI–XVII ст. вони налічували від 22 до 30 тис.¹⁷ У XVIII ст. кількість мешканців Кракова просіла аж до 10 тис. У XIX ст. Львів через столичний характер у Галичині теж передував у демографічних показниках. 70-тисячний демографічний рубіж Львів перейшов у 1845 р., а Краків щойно в 1890 р.¹⁸ У XX ст. обидва міста поступово вирівняли кількість своїх мешканців.

Неможливо не помітити майже цілковитої синхронності у фазах розвитку та розширення території Львова та Кракова. Початки містам дали замки володарів, навколо яких виникли купецькі та ремісничі оселі. Але відправними точками для подальшого розвитку міст стали локації на магдебурзькому праві, що обидва міста отримали двічі: Краків – близько 1220 р. і 1257 р.¹⁹; Львів – наприкінці XIII ст. і в 1356 р.²⁰ У середньовічний час територія міст поступово поширювалася через королівські надання, тоді як у ранньомодерний період вона загалом не зростала. При переході під правління Австрії наприкінці XVIII ст. Львів втратив міські села, що стали окремими самостійними громадами. Подібно сталося у Кракові з 1846 р., коли місто потрапило під владу Габсбургів. Концепцію розширення міста під назвою „Великий Краків” було запроваджено ще до початку Першої світової війни²¹. Львів трохи спізнився з подібним містобудівельним проектом, реалізувавши його тільки в міжвоєнний час, у 1930 р.²² Цілком аналогічно розширювалася міська територія обох міст у післявоєнний час, відображаючи подібні урбанізаційні процеси на українських і польських землях. І в цьому випадку Краків дещо випередив Львів, розпочавши

¹⁷ Komarowski W., Follprecht K. Rozwój urbanistyczno-architektoniczny Krakowa w obrębie murów od połowy XIV do końca XVIII wieku // Atlas historyczny miast polskich. T. 5: Małopolska. Z. 1: Kraków. S. 12–13; Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини). Львів, 2003. С. 254.

¹⁸ Пор.: Стеблій Ф. Соціально-демографічний портрет // Історія Львова. У трьох томах. 2007. Т. 2: 1772–1918. С. 28; Purchla J. Rozwój przestrzenny i problemy urbanistyczne miasta w XIX–XX wieku // Atlas historyczny miast polskich. T. 5: Małopolska. Z. 1: Kraków. S. 19.

¹⁹ Krasnowolski B. Lokacje na prawie niemieckim // Atlas historyczny miast polskich. T. 5: Małopolska. Z. 1: Kraków. S. 9. Див. також останнє видання локаційного привілею Кракова з 1257 р. та інших міських осередків краківської агломерації в оригіналі на латині та в перекладі польською мовою: Przywileje ustanawiające gminy miejskie wielkiego Krakowa (XIII–XVIII wiek) / Oprac. B. Wyrozumska. Kraków, 2007.

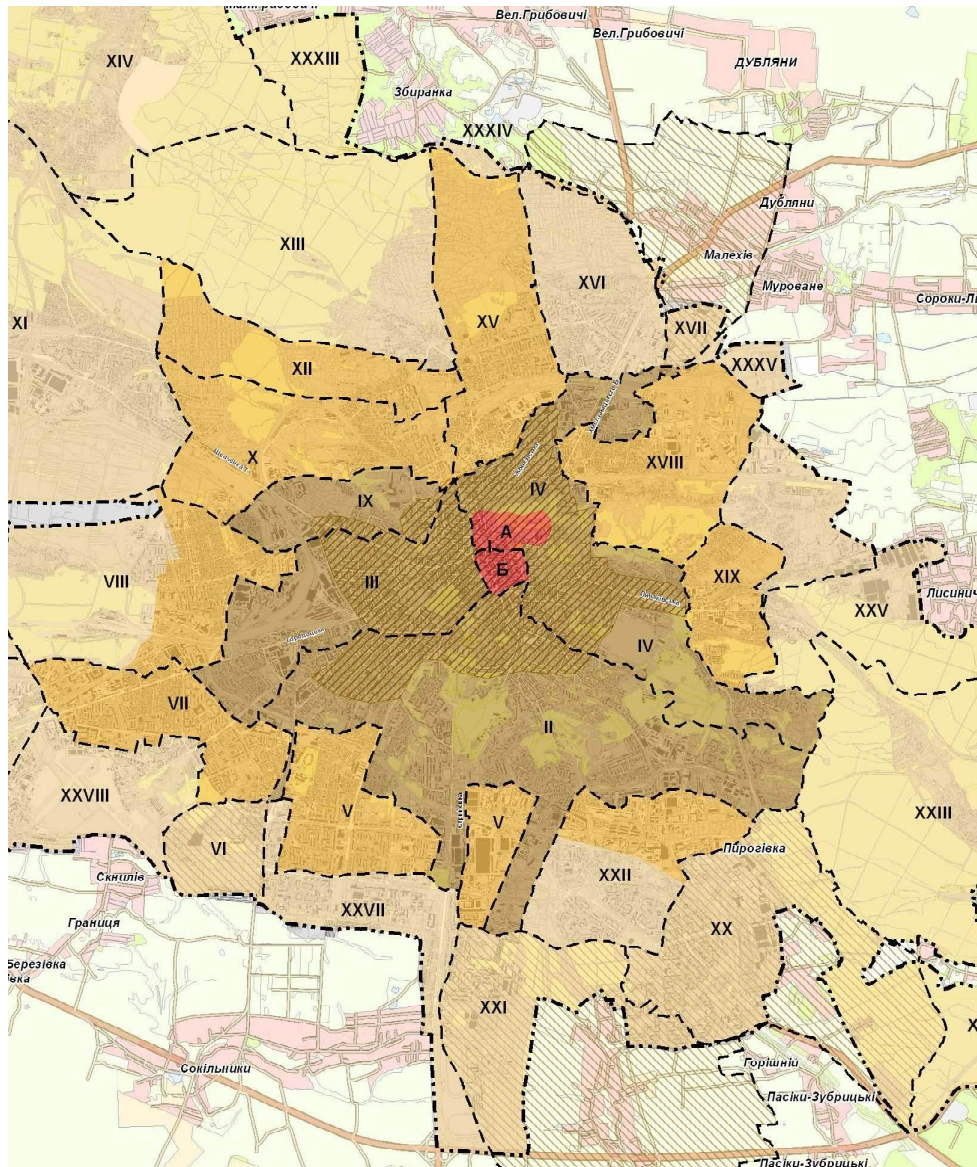
²⁰ Детальніше аргументацію про повторне надання німецького права для Львова див.: Капраль М. Привілей 1356 року як повторне надання магдебурзького права для міста Львова // Львів: місто – суспільство – культура. Львів, 1999. Т. 3 / За ред. М. Мудрого. С. 11–21.

²¹ Purchla J. Rozwój przestrzenny i problemy urbanistyczne... S. 19.

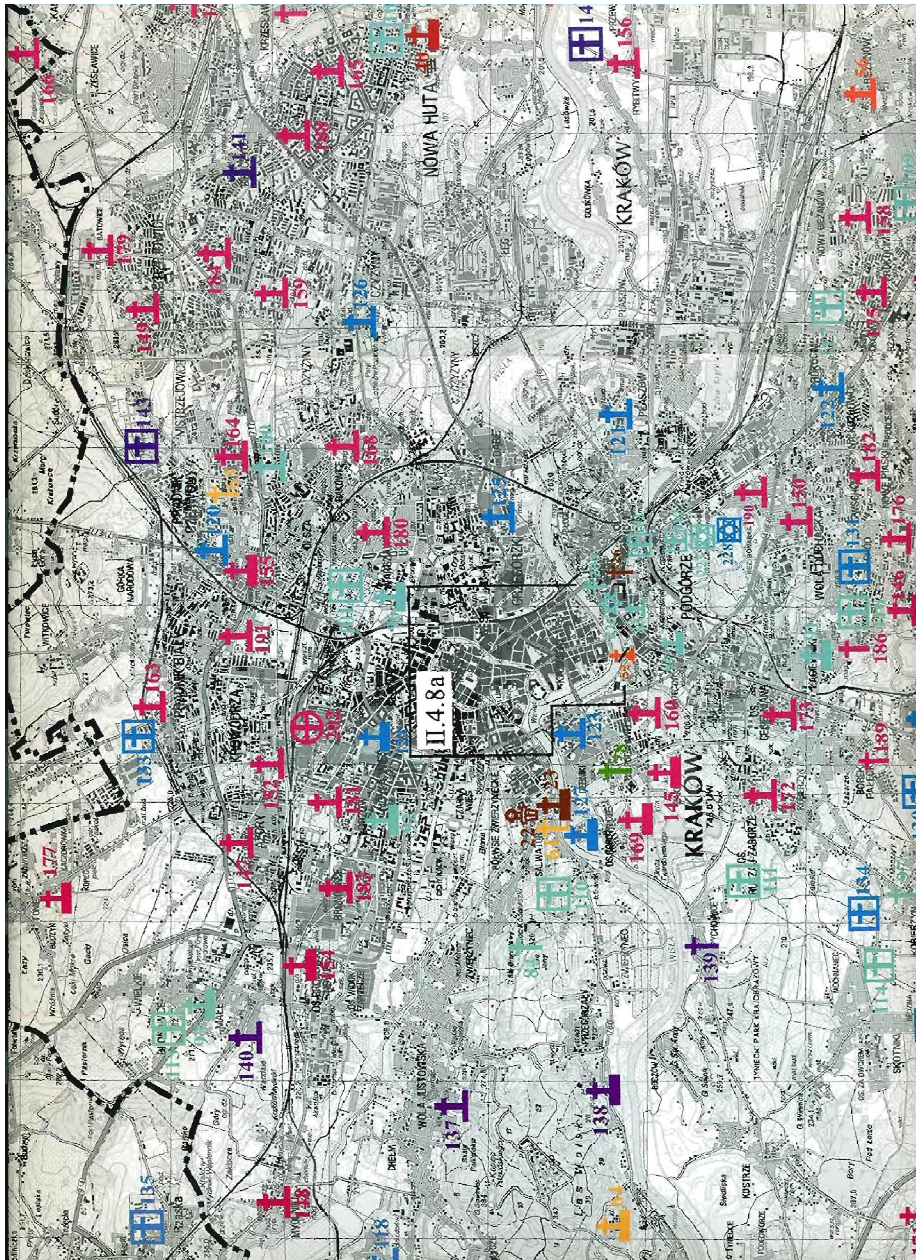
²² Drexler I. Wielki Lwów. Le Grand Leopold. Lwów, 1920.

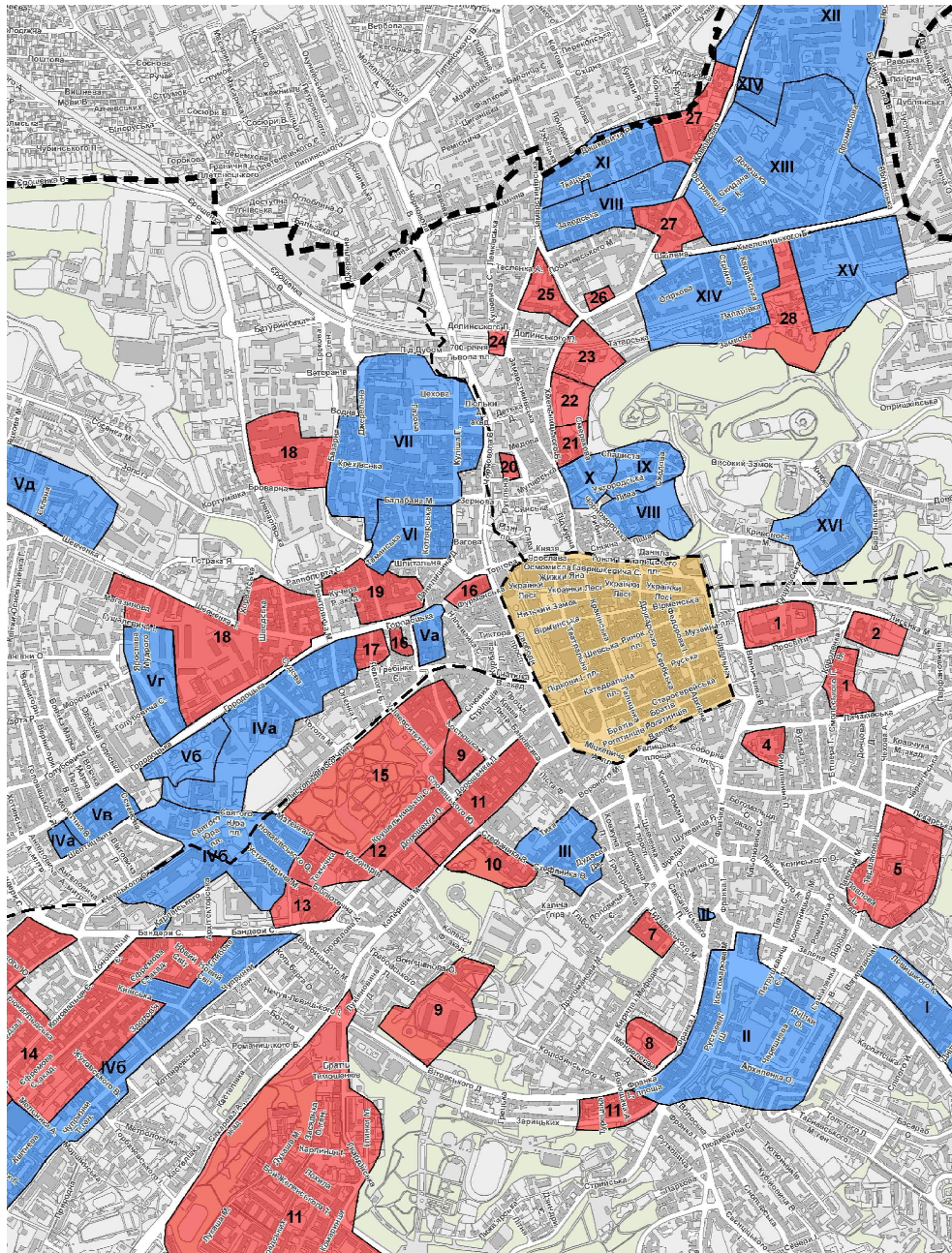
Илюстрація 1. Атлас історичний міст польських. Т. 5: Малопольска. З. 1: Kraków. Мапа 4.1: Розвій просторовий Krakowa од XIII до кінця XX віку, фпармент.

Ілюстрація 2. Атлас українських історичних міст. Т. 1: Львів. Карта 3.1: Просторовий розвиток Львова від XIII до початку XXI ст., фрагмент.

Ілюстрація 3. Atlas historyczny miast polskich. T. 5: Małopolska. Z. 1: Kraków. Mapa 4.8: Krakowski ośrodek religijny od X do XX wieku, fragment.

Ілюстрація 4. Атлас українських історичних міст. Т. 1: Львів. Карта 3.8:
Передмістя Львова у першій половині XVIII ст.: юридики та лібертації, фрагмент.

процес міського зростання ще за часів німецької окупації, у 1941 р., приєднуючи прилеглі міські села²³. Львівська міська територія не зростала настільки стрімко, як у Кракові. У післявоєнний період міській владі Львова доводилося тільки окремими частинами, фактично малими шматками, обрізати території сусідніх сіл²⁴. У Кракові ж приміські терени переходили під міський контроль цілими територіальними громадами.

На нинішній час міста зупинилися у своєму територіальному розширенні, перебуваючи на етапі промислової деіндустріалізації. Хочу зазначити, що подібні фази розвитку обидва міста переживали, незалежно від того, в яких державних кордонах вони перебували. Це може свідчити про аналогічні типологічні риси в урбаністичному розвитку загалом регіону Центрально-Східної Європи.

Говорячи по типологічну схожість Львова та Кракова, неможливо оминати їхнє регіональне суперництво. Воно ставало особливо помітним у часи перебування у спільних кордонах однієї держави. Так, з приєднанням Львова до Польського королівства в середині XIV ст., саме Краків став для міста Лева основним суперником на прибуткових східних торгівельних шляхах, забираючи частину прибутків на свою користь через сприятливі королівські надання²⁵. Також помітні риси суперництва обох міст у другій половині XIX ст., коли Краків притягував західні повіти Галичини, а Львів залишався столицею всієї австрійської провінції.

Відмінності у розвитку міст. Серед основних загальних відмінностей обох міст варто наголосити на давнішому характері виникнення Кракова та ранішому (на 100 років) набуттю ним статусу магдебурзького міста. Львів, відстаючи у розвитку, змушений був підлаштовуватися та копіювати урбаністичні взірці із західних джерел, у тому числі з Кракова. У ділянці суспільного та правового устрою такі запозичення помітні в запровадженні міських книг, зокрема фінансових за краківським взірцем у XIV–XV ст., колегії 40-а мужів – у другій половині XVI ст., коли львів'яни звернулися до краківської міської ради роз'яснити принципи формування нової для них колегії міського управління²⁶. Ці та інші приклади запозичення західних суспільних форм організації суспільного життя були пов'язані з широкою хвилею вестернізації (окциденталізації), що переживали руські (українські) землі після приєднання до Польського королівства²⁷.

²³ Див. карту розвитку території Кракова від XIII до кінця XX ст.: Atlas historyczny miast polskich. T. 5: Małopolska. Z. 1: Kraków. Mapa 4.1: Rozwój przestrzenny Krakowa od XIII do końca XX wieku.

²⁴ Атлас українських історичних міст. Т. 1: Львів. Карта 3.1: Просторовий розвиток Львова від XIII до початку XXI ст.

²⁵ Charewiczowa L. Handel średniowiecznego Lwowa. Lwów, 1925. S. 90–91.

²⁶ Ptaśnik J. Dokumenty objaśniające Quadragintawirat w Krakowie i we Lwowie // Kwartalnik Historyczny (Lwów). 1925. R. 39. S. 315–317.

²⁷ В історіографії мало праць, присвячених цій проблемі, оскільки в очах істориків вона виглядає досить очевидною, проте вимагає докладнішого джерельного вивчення та ґрунтовнішої теоретичної основи, див. зокрема: Orzechowski J. Okcydentalizacja Rusi Koronnej w XIV, XV i XVI w. // Państwo, naród, stany w świadomości wieków średnich. Warszawa, 1990. S. 215–242.

Для Львова характерна більша гомогенність території, на відміну від Кракова. Польське місто після бунту німецького вйта Альберта за часів панування князя Владислава Локєтка, на початку XIV ст., попри столичність, не тільки було позбавлено окремих владних прерогатив, наприклад, обрання вйта, але частково втратило контроль над своєю територією²⁸. У 1335 р. поряд з Краковом, фактично за його мурами в південному напрямку, було надано міські права Казімежу та Новому місту на Околі. А в 1366 р. вже з півночі від міста було локовано Клепаж²⁹. Така ситуація протривала до кінця існування Польської держави після трьох поділів кінця XVIII ст. В австрійський час юрисдикційний розділ міста частково зберігся до Першої світової війни у вигляді існування під Краковом Нового міста Окол (1784–1915). Зрозуміло, що такі штучні адміністративні поділи, викликані здебільшого політичними причинами, не сприяли стратегічно містобудівельному розвитку Кракова, використанню його природних та географічних переваг розташування.

У другій половині XX ст. далекосяжний і негативний вплив на розвиток міста мала побудова в 1949 р. за 10 км від центру Кракова найбільшого в Польщі металургійного комбінату в Новій Гуті³⁰. Територія навколо нього невдовзі опинилася в межах міста. Це викликало сильні диспропорції в економічному розвитку, монополізації та викривленню структури виробництва, врешті загрожувало екологічній безпеці навколишньої території.

Львів у радянський час також пережив період післявоєнної індустріалізації, коли було засновано десятки підприємств з екологічно шкідливим виробництвом, проте вона не мала таких важких диспропорційних містобудівельних наслідків, як у Кракові. Якщо подивитися на сучасну карту польського міста, то помітна тенденція до територіального розширення в напрямку саме на схід, тобто в район Нової Гуті.

Локація міст як домінанта їхнього просторового розвитку. Обидва міста були засновані за близькими містобудівельними зразками, характерними для слов'янських земель. Міста виникли на перетині важливих торговельних шляхів континентального та місцевого значення. Замки переросли у фортифіковані гроди, оточені дерев'яними та земляними укріпленнями. У Кракові це був королівський замок Вавель, у Львові – княжа резиденція, що потім отримала назву Високого замку. Навколо гроду розрослися підгороддя з купецьким та ремісничим населенням. У Кракові воно отримало характерну назву „Окол”, а в Львові цей район міста досі зберіг топонім „Підзамче”.

²⁸ *Bobrzyński M.* Bunt wójta krakowskiego Alberta z roku 1311. Opowiadanie historyczne // Biblioteka Warszawska. Warszawa, 1877. T. 3. S. 329–348.

²⁹ Топографічну локацію цих міст у межах міської агломерації Кракова див.: *Atlas historyczny miast polskich*. T. 5: Małopolska. Z. 1: Kraków. Mapa 4.11: Krakowski zespół osadniczy w XVII–XVIII wieku.

³⁰ *Purchla J.* Rozwój przestrzenny i problemy urbanistyczne... S. 22.

Для польських земель уже на початок XIII ст. такий містобудівельний уклад виглядав архаїчним після локації на магдебурзького праві Вроцлава та інших сілезьких міст³¹. Очевидно, уже в 20-х роках XIII ст. Краків за взірцем цього сілезького міста отримав магдебурзьке право, і почалося планування первісної квартальної забудови новоолокованого міста з центром на ринковій площі, де тепер Малий Ринок, вул. Столярська і св. Хреста³². Очевидно, монгольський напад у 40-х роках XIII ст. якимось чином перервав містобудівельний розвиток Кракова, тому місто було знову оловано в 1257 р., але в новому місці – навколо сучасного Ринку, поряд з Маріацьким костелом.

У Львові первісна локація, ймовірно, відбулася на території навколо сучасного храму св. Климента (колишнього домініканського монастиря), охоплюючи північну частину сучасного середмістя з вул. Вірменською, Лесі Українки та деяких інших. За вірогідними припущеннями, на цій території був споруджений князівський палац чи палати князя Льва наприкінці XIII ст. Археологічні розкопки на площі Ринок і вул. Вірменській показують, що ця найдавніша забудова відхилялася на певний однаковий градус від майбутньої забудови вже магдебурзького періоду. Як стверджує Мар'яна Долинська, за допомогою картографічного методу можна виявити залишки князівських надань для вїта, які стосуються первісної просторової локації міста³³. Очевидно, ця львівська локація кінця XIII ст. мала характер початковий, вона могла призупинитися у складних економічних або політичних реаліях першої половини XIV ст. Історик архітектури Роман Могитич пише про грецькі чи руські міри довжини, якими розміряли площу Ринок, тоді як прилеглі вулиці, ближчі до пізніших мурів, уже відміряли в західних мірах довжини³⁴.

Однаково Краків і Львів отримали шанс на другу спробу локації магдебурзького міста. І в обох випадках маємо справу з перенесенням центру міста з одного місця на інше. У Кракові відповідно до так званої Великої локації, під якою розуміли саме повторну, в 1257 р. площа Ринок була перенесена на сучасне місце розташування на північ від Околу, де в долокаційні часи знаходився великий цвинтар. Археологи знайшли під сучасними „суkenницями” (*sukiennicy*) і на прилеглій території багато поховань.

³¹ Rutkowska-Placińska A. Gmina miejska w początkach XIII w. w Polsce // *Wiekі średnie. Medium aevum. Prace ofiarowane Tadeuszowi Manteufflowi w 60 rocznicę urodzin*. Warszawa, 1962. S. 148–149.

³² Krasnowolski B. Lokacje na prawie niemieckim. S. 9.

³³ Долинська М. Львів: простір і мешканці (історико-урбаністичний нарис) / Вид. 2-е, виправл. і доповн. Львів, 2006. С. 14. Див. картографічне втілення її концепції: Атлас українських історичних міст. Т. 1: Львів. Карта 3.4: Просторовий розвиток Львова від XIII ст. до 1772 р.: адміністративний поділ. [Врізка:] Елементи первісної просторової локації Львова кінця XIII ст.

³⁴ Могитич Р. Планувальна структура львівського середмістя і проблеми його датування // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Львів, 1994. Т. CCXXVII: Праці Секції мистецтвознавства. С. 279–288.

За князя Льва долину річки Полтви почали розчищати, відбулося виправлення чи скерування русла річки, щоб води омивали новолоковане місто. Року 1356-го польський король Казимир III повторно надав Львову магдебурзьке право, після чого містобудівельні та фортифікаційні роботи пришвидшилися. Нова столиця приєднаного до Польщі краю потребувала міцних та потужних укріплень. На жаль, відсутність вірогідних результатів археологічних розкопок не дають можливості розкрити етапи розбудови нового локаційного міста.

У привілеї 1257 р. для Кракова йшлося про 30 франконських ланів війтівського надання. Урбаністи, використовуючи модульні історико-архітектурні методи досліджень, вважають, що польське місто в той час могло отримати 90 або 180 (друге менш ймовірно) франконських ланів³⁵. Більшого надання краківський і сандомирський князь Болеслав Сором'язливий не міг зробити через значне господарське освоєння прилеглих теренів із заходу, сходу та півночі, насамперед з огляду на велику церковну власність³⁶. Тому місто розвивалося в північному та східному напрямках, намагаючись скуповувати прилеглі осади та фільварки. Так, у 1388–1389 рр. краків'яни купили з приватних рук села Гжегожі та Дамб'є³⁷.

Навколишні землі навколо Львова в руські княжі часи не були так добре загосподарені, як навколо Кракова. Тому магдебурзьке надання містило спочатку 70 франконських ланів у 1356 р., а через 12 років – у 1368 р. – за того ж короля зросло до 100 франконських ланів³⁸. Поширення території Львова не зупинилося в XV ст., коли за Владислава Ягайла в 1415 р. місто отримало так звані обшари, тобто нічийні землі між міською територією та володіннями навколишньої шляхти. За його сина Владислава III у 1444 р. місто розширилося за рахунок земель у басейні річки Брюховиця, що пізніше стали основою однойменної населеної осади, належної до міської юрисдикції³⁹. У XVI ст. Краків і Львів зупинилися в територіальному розширенні, що вказувало на слабкість міщанського стану в Польському королівстві, а з 1569 р. – Речі Посполитій. А Краків до того ж фактично позбувся значної частини території після невдалого бунту війта Альберта внаслідок локацій нових міст упродовж XIV ст.

Локацію міста неможливо уявити без розбудови оборонних укріплень. І Львів, і Краків зуміли стати потужними фортецями у своїх регіонах, намагаючись зупиняти іноземну військову загрозу з півдня, з боку Угорщини та Австрії (Краків) та зі сходу – з боку Кримського ханства і Молдавського князівства

³⁵ Krasnowolski B. Lokacje na prawie niemieckim. S. 11.

³⁶ Labeschak L. Zaplecze osadnicze Krakowa od średniowiecza do końca XVIII wieku // Atlas historyczny miast polskich. T. 5: Małopolska. Z. 1: Kraków. S. 24.

³⁷ Ibid. S. 25.

³⁸ Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст.: Збірник документів / Упор. М. Капраль. Львів, 1998. С. 27–31 (1356 р.), 33–36 (1368 р.).

³⁹ Там само. С. 62–64 (1415 р.), 102–104 (1444 р.).

(Львів). В обох містах для заповнення водою ровів навколо укріплень використовували штучні виправлення русел річок Полтви та Вісли й прилеглих потічків, що вимагало великих витрат робочої сили, праці багатьох сотень робітників. З точки зору потужності фортифікацій Львів у пізній середньовічній та ранньомодерний час зі своїми двома рядами укріплень (Високим і Низьким мурами) перевищував Краків, оскільки основна загроза все ж таки йшла саме зі східного напрямку⁴⁰. Але в XIX ст. вже Краків австрійська влада розглядала як найбільш загрожене місто та посилено і планово його укріплювала, щоб убезпечити імперію від російської загрози.

Внутрішньоміські репери та маркери розвитку. Окрім території та укріплень, основними реперами чи знаками міського розвитку домодерних міст стали такі важливі внутрішньоміські будівлі та інституції, як площа Ринок, ратуші, релігійні храми, загалом мурована забудова, а також поширення юридик та лібертацій.

В обох містах торгові ринкові площі за канонами магдебурзького права займали центральне місце розташування. У Кракові вона простягалася на майже 1/6 франконського лану (або 4 га), утворюючи квадрат зі сторонами близько 200 м⁴¹. У Львові площа Ринок створювала прямокутник зі сторонами 147 x 128,5 м, тобто її площа була вдвічі меншою⁴². З огляду на більшу величину краківського ринку, на ньому знаходилося більше об'єктів, яких немає у Львові, наприклад невеликий храм св. Войцеха. Не були побудовані у Львові й аналогічні до краківських „сукенниці”, тобто крами з продажу сукна, бо вони знаходилися на Підзамчі, а не в середмісті. Але аналогічно до Кракова у Львові на ринковій площі розташовувалися багаті крами, що навіть утворювали окрему вулицю, а також вагарня, шевські ятки. До речі, різницькі ятки, важливі для забезпечення обох міст м'ясом, були локовані в аналогічних місцях – поряд з катедральними храмами, що спричиняло енергійні протести духівництва в обох містах.

Подібно в обох містах поряд з ринковими площами, на бічних вулицях знаходилися катедральні римо-католицькі храми: Маріацький костел у Кракові та костел Успіння Діви Марії – у Львові. Концентрація храмів у середмісті була характерна для обох міст. Усе ж Краків через більшу площу серед мурів у ранньомодерний час вміщував тільки на одній вулиці св. Яна до 5 святинь і близько 20–25 храмів у середмісті⁴³. У львівському середмісті в 1772 р. було

⁴⁰ Пор. карти з відтворенням фортифікацій обох міст у давній період: Atlas historyczny miast polskich. T. 5: Małopolska. Z. 1: Kraków. Mapa 4.5–4.6; Атлас українських історичних міст. Т. 1: Львів. Карта 3.5–3.6.

⁴¹ Buśko C., Komorowski W. Rynek // Atlas historyczny miast polskich. T. 5: Małopolska. Z. 1: Kraków. S. 26.

⁴² Долинська М., Капраль М., Фелонюк А. Розвиток міста у пізньому середньовіччі та ранньомодерний час (простір і мешканці) // Атлас українських історичних міст. Т. 1: Львів. С. 32.

⁴³ Див. карту сакральних об'єктів Кракова: Atlas historyczny miast polskich. T. 5: Małopolska. Z. 1: Kraków. Mapa 4.8: Krakowski ośrodek religijny od X do XX wieku.

10 святинь⁴⁴. Особливо багато церков будували в обох містах у період бароко – XVII–XVIII ст., що також співпадало з часом економічного занепаду міського життя Речі Посполитої.

Характеризуючи розвиток мережі релігійних споруд в обох містах, слід констатувати більшу збереженість святинь у Кракові. Зважаючи на тривалу перевагу Римо-католицької церкви і фактичну моноконфесійність польського міста, у ньому майже не було переходу храмів від однієї конфесії до іншої в XIX–XX ст., як це часто траплялося у Львові. Також у Кракові менше знищених храмів, дотримана більша архітектурна „тяглість” при перебудовах церковних будівель. Релігійний ландшафт Львова багатший на інші християнські конфесії. Тут видно присутність руських (православних), потім унійних (греко-католицьких) церков, храмів Вірменської апостольської, потім Вірменської унійної церкви, а також синагог. На жаль, частина з них не збережена.

Сучасний розвиток релігійної мережі у Львові показує сплеск нової християнізації території міста з початку 1990-х років⁴⁵. Особливо активно будували церкви на околицях і в нових житлових масивах міста. Порівняння з Краковом показує, що в польському місті подібна хвиля побудови храмів на околицях міста поширилася ще з 1970-х років. Така велика кількість храмів, різноманітних церковних інституцій в обох містах фактично впродовж усього історичного періоду розвитку маркує та пояснює вплив сильної правої консервативної течії в суспільному розвитку як у цих містах, так і в регіонах Галичини та Малопольщі загалом, де Краків і Львів є неформальними столицями.

З поширенням сакральної мережі прямо пропорційно пов’язана розбудова мережі юридик та лібертацій, що не підлягали міській юрисдикції. У Кракові та Львові непідлеглі місту як духовні, так і шляхетські території масово виникли у XVII–XVIII ст., сягаючи в обох містах до половини і більше обкрасних земель. Так, у Кракові в XVIII ст. було 23 юридики, що охоплювали до половини міської території⁴⁶. У другій чверті цього століття в місті було багато зруйнованих кам’яниць, а міщани з трудом утримували життєздатність будівель. Подібно, у Львові тоді виникло 16 шляхетських і духовних юридик на обох передмістях та в 28 лібертаціях⁴⁷, не враховуючи численних кам’яниць і ділянок у неміщанських руках. Як і Краків, Львів помітно терпів від втрати території через зменшення податків та інших прибутків, що не потрапляли з юридик до міської скарбниці.

⁴⁴ Атлас українських історичних міст. Т. 1: Львів. Карта 3.11: Конфесійні зміни у Львові (XVIII–XXI ст.).

⁴⁵ Див. детальніше: Любащенко В. Релігійно-церковне життя сучасного Львова // Історія Львова. У трьох томах. 2007. Т. 3: Листопад 1918 – поч. XXI ст. С. 429–435.

⁴⁶ Atlas historyczny miast polskich. T. 5: Małopolska. Z. 1: Kraków. Mapa 4.11: Krakowski zespół osadniczy w XVII–XVIII wieku. Przedmieścia, jurydyki, wsie podmiejskie.

⁴⁷ Атлас українських історичних міст. Т. 1: Львів. Карта 3.8: Передмістя Львова у першій половині XVIII ст.: юридики та лібертації.

Іншими маркерами, що вказували на константи міського розвитку, стали межі поширення мурованої забудови українського та польського міст. Упродовж середньовіччя та початку ранньомодерного часу Краків у межах мурів розбудував систему з приблизно 500 кам'яниць, тоді як у Львові їх було вдвічі менше – близько 250. На таку різницю мала вплив не тільки менша площа міста Львова в межах мурів, а й прийнята величина парцелі чи ділянки для забудови при локації: у польському місті вона мала величину близько 880 м², а у Львові сягала близько 1 тис. м² (9,25–10,25 арів)⁴⁸. Через більшу величину парцель у Львові вміщувалося менше об'єктів нерухомості.

Міська мурована житлова забудова (кам'яниці) обох міст переважно локалізувалася в межах мурів, зрозуміло, через загрозу її захоплення та знищення на передмістях з боку ворогів, які нападали та облягали міста. Тільки з кінцем XVIII ст., коли міські укріплення розібрали, муровані будівлі поширилися далі від центру міста. Кам'яні та цегляні споруди швидко зростали в XIX–XX ст., встигаючи за галапуючим збільшенням кількості мешканців обох міст.

Багато подібних рис помітно в соціотопографічній характеристиці Кракова та Львова ранньомодерного періоду. Міський патриціат і заможна шляхта володіли нерухомістю на площі Ринок і на головних транзитних вулицях. Ремесло переважно винесли поза міські мури, ближче до водних ресурсів. Такі вулиці в середмісті, як Шевська, втратили ще в середньовіччі ремісничий характер. Тільки різники обох міст зберігали ятки поряд з головними храмами. На передмістях Львів і Краків мали нагромадження шляхетських дворів, магнатських палаців і сакральних споруд. У функціональному плані ці передмістя набули резиденційно-садово-рільничого характеру⁴⁹.

Висновки. Краків і Львів становлять один типологічний вид метрополітальних міст, важливих регіональних центрів. Від початків обидва міста мали столичні риси, які не втратили до сьогодення. Упродовж досліджуваного періоду можна чітко прослідкувати цивілізаційний вплив із заходу на схід, умовно названий вестернізацією (окциденталізацією), що був найбільш помітний у розвитку автономної міської культури у вигляді набуття магдебурзького права. Як польське, так і руське (українське) населення прилаштувалося до нових реалій та здобуло користі від отримання міських автономних прав⁵⁰. На подальший містобудівельний розвиток обох міст вирішальний вплив мала локація на магдебурзькому праві, що відбулася для Кракова у першій половині XIII ст., а

⁴⁸ Пор.: Zubyk R. Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635. Lwów, 1930. S. 177; Krasnowolski B. Lokacje na prawie niemieckim. S. 9.

⁴⁹ Регіональний контекст досліджено в: Zielińska T. Szlachecy właściciele nieruchomości w miastach XVIII w. Warszawa–Łódź, 1987.

⁵⁰ Українська (руська) громада Львова адаптувалася до нових соціальних реалій впродовж 150 років – від середини XIV до початку XVI ст. Див.: Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. С. 62–63.

завершилася Великою локацією 1257 р. Для Львова цей період тривав від кінця XIII ст. до 1356 р. і пізніше. До сих пір у міському ландшафті обох міст читається архітектоніка локації в будові мережі вулиць центральної частини, розташуванні сакральних об'єктів тощо. Як Краків, так і Львів, за всіма класичними зразками магдебурзьких міст пройшли всі фази розвитку в середньовічний період: розбудова центру (середмість), укріплення, загосподарювання передміських територій. У пізній ранньомодерний період обидва міста пережили спад у розвитку, зумовлений як соціальною ситуацією в Речі Посполитій, так і демографічним спадом у більшості країн європейського континенту, що тривав від середини XVII до середини XVIII ст.

The development of Lviv and Cracow from the XIIIth to the XVIIIth century: comparative historical and urban analysis

Myron KAPRAL

*M. Hrushevskij Institute of the Ukrainian Archaeography and Source Studies
of National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv Branch,
24 Vynnychenko str., Lviv 79008, Ukraine
m.kapral@yahoo.com*

Lviv and Cracow consist one typological kind of metropolitan city and important regional center. Both cities had traits of the capital city from the beginning of existence and hadn't lose them to the present. During the period from the XIIIth to the XVIIIth centuries we can clearly trace the influence of the civilization from west to east, conventionally called like westernization, which was most noticeable in our region in the development of autonomous urban culture as providing of Magdeburg law. Location on the Magdeburg law had a decisive impact on further urban development of both cities. It held in Cracow in the first half of XIIIth century and finished in 1257 as a Great location. Lviv was granted Magdeburg law this at the late XIIIth century, but process of giving all law prerogatives and municipal territory continued to 1356 and after. In the late early modern period cities experienced a decline in development connected with social situation in the Polish-Lithuanian Commonwealth and also with demographic decline in Europe, which continued from the mid-XVIIth to the mid-XVIIIth century.

Keywords: Lviv, Cracow (Kraków), historical and urban analysis, comparative studies.

Rozwój Lwowa i Krakowa w okresie XIII–XVIII wieku: porównawcza analiza historyczna i urbanistyczna

Myron KAPRAL

*Instytut Ukrainńskiej Archeografii i Źródłoznawstwa im. M. Hruszewskiego
Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, Oddział we Lwowie,
ul. Włynyczynki 24, Lwów 79008, Ukraina
m.kapral@yahoo.com*

Lwów i Kraków tworzą typologicznie jeden rodzaj miasta metropolitalnego, ważnego ośrodka regionalnego. Od początków istnienia, oba miasta miały cechy stołeczne i nie straciły ich do współczesności. W okresie od XIII do XVIII w. możemy wyraźnie prześledzić ruch cywilizacji z zachodu na wschód, nazywany westernizacją (lub okcydentalizacją). W regionie Europy Środkowo-Wschodniej proces ten był najbardziej widoczny w rozwoju autonomicznej kultury miejskiej. Dało się to zaobserwować między innymi pod postacią nadawanego prawa magdeburskiego. Lokacje na prawie magdeburskim miały decydujący wpływ na rozwój obu miast. W Krakowie lokacja odbyła się w pierwszej połowie XIII w. i zakończyła się Wielką lokacją w 1257 r. We Lwowie uzyskanie wszystkich przywilejów prawa magdeburskiego i kształtowanie się odrębnego terytorium miasta trwało od końca XIII w. do 1356 r. i dalej. Pod koniec epoki nowożytnej w XVII–XVIII w. w interesujących nas miastach odnotowano zahamowanie rozwoju, co było związane z sytuacją społeczną w Rzeczypospolitej, jak też z upadkiem demograficznym w Europie, trwającym od połowy XVII do połowy XVIII w.

Słowa kluczowe: Lwów, Kraków, analiza historyczna i urbanistyczna, studia porównawcze.